

کلیه ی دستاوردهای این تحقیق متعلق به دانشگاه الزهرا است

دانشگاه الزهرا

دانشکده ی زبانها ادبیات و تاریخ

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

عنوان

تحلیل روانشناختی شخصیت در آثار داستانی غزاله علیزاده

استاد راهنما: دکتر مهین پناهی

استاد مشاور: دکتر زهره خسروی

دانشجو: فاطمه آذرشین

اسفند ۱۳۸۹

تشکر

اکنون که با عنایت الهی نگارش پایان نامه حاضر پس از گذران مراحل پر مشقت آن به پایان رسیده است، فرصتی کوتاه پیش آمده از استادان عزیز و عالیقدری که مرا در این امر یاری کرده اند، سپاسگذاری کنم. هرچند که در این مجال، به تمامی پاس زحمات ایشان ادا نمی شود. در ا
استاد مهربان و گرانقدرم سرکار خانم دکتر پناهی که با سعه ی صدر هدایت این پایان نامه را بر عهده گرفتند و با حضور خود کورسوی علم مرا در مسیر روشنائی رهنمون شدند، نهایت تشکر و قدردانی را دارم. از سرکار خانم دکتر خسروی که مشاوره ی این پایان نامه را عهده دار شدند تشکر می کنم. همچنین از استاد بزرگوار جناب آقای علی تسلیمی، عضو هیأت علمی دانشگاه گیلان که با فروتنی مرا از راهنمایی های خود مستفیض کردند، کمال سپاسگذاری را دارم. از خداوند منان آرزوی سلامتی و وفیق این عزیزان را خواستارم.

چکیده

تحلیل روانشناختی شخصیت، از رویکردهای اساسی نقد ادبی معاصر است. روانکاوان بزرگی چون فروید، یونگ و آدلر به بررسی روانشناختی شخصیت نویسنده متن پرداخته‌اند. نظرها و آرای کارن هورنای، هم مبتنی بر اندیشه‌های فروید است و هم این مفاهیم را با اندک اختلافی که با اندیشه‌های فروید در زمینه زیستشناختی دارد، بسط می‌دهد. داستانهای علیزاده به دلیل ظرفیتهایی که دارند، میتوانند قرائتهای متفاوتی داشته باشند. همچنین از معدود آثار داستانی هستند که به دلیل پرداختن به توصیف جزئیات و بیان کامل گفتار و اعمال و حالات درونی اشخاص، قابلیت بررسی روانشناختی دارند.

تاکنون آنچه در زمینه مطالعه شخصیت انجام گرفته، تحلیل شخصیتها از منظر ادبی و روشهای شخصیت‌پردازی به‌عنوان یک عنصر داستانی بوده است و کمتر به جنبه‌های روانشناختی آنها پرداخته شده است. مطالعه شخصیت‌های داستانی با رویکرد جدید میان‌رشته‌ای روانشناختی، امکان دسترسی به فضاهای نوی در نقد را پیش روی خواننده می‌گشاید و بعد تازهای از متن را به خواننده معرفی میکند.

این پژوهش درصدد پاسخ به این سؤال است که شخصیت‌های داستانی غزاله علیزاده با کدام شخصیت‌های روانکاوانه کارن هورنای قابل انطباق است و کدام تیپ شخصیتی در شخصیت‌پردازی داستانهای علیزاده به کار رفته است. برای پاسخ به این پرسش عناصر شخصیتی و روانی شخصیت‌های داستانها استخراج شد و مؤلفه‌های شخصیت‌های سه‌گانه مهرطلب، برتریطلب و عزلتطلب کارن هورنای با آنها مقایسه شد. با توجه به مطالعه و پژوهش‌های انجام گرفته این نتیجه به‌دست آمد که تیپ‌های شخصیتی داستانها اغلب مهرطلب و برتریطلب هستند و تعداد عزلتطلبها اندک است.

کلیدواژه: تحلیل روانشناختی شخصیت، غزاله علیزاده، کارن هورنای.

فهرست مطالب

عنوان شماره صفحه

مقدمه..... ۱

فصل اول: بیان مسأله پژوهش

۱-۱-۱-۱ تعریف مسأله..... ۶

۱-۱-۲-۱ اهداف پژوهش..... ۷

۱-۱-۳-۱ پیشینه پژوهش..... ۸

۱-۱-۴-۱ پرسشهای پژوهش..... ۹

۱-۱-۵-۱ فرضیات پژوهش..... ۱۰

۱-۱-۶-۱ روش تحقیق..... ۱۰

فصل دوم: مبانی نظری

گفتار اول: تعاریف و کلیات

۱-۲-۱-۱ نقد و تحلیل..... ۱۲

۱-۲-۲-۱ نقد روانکاوی..... ۱۲

۱-۲-۳-۱ فروید..... ۱۴

الف: اضطراب..... ۱۶

ب: انواع اضطراب..... ۱۶

- ج: سازوکارهای دفاعی در مقابل اضطراب..... ۱۷
- ۴-۱-۲ شخصیت..... ۱۸
- الف: تعریف شخصیت..... ۱۸
- ب: ضرورت مطالعه شخصیت..... ۲۰
- ج: عوامل بوجودآورنده شخصیت..... ۲۱
- ۵-۱-۲ مفهوم شخصیت در ادبیات..... ۲۱
- ۶-۱-۲ روانکاوی و ادبیات..... ۲۲
- ۷-۱-۲ نثر داستانی..... ۲۴
- الف: رمان..... ۲۴
- ب: انواع رمان..... ۲۶
- ج: داستان کوتاه..... ۲۹
- د: داستان بلند..... ۳۰

۲-۲ گفتار دوم: غزاله علیزاده

- ۱-۲-۲ زندگینامه علیزاده..... ۳۱
- ۲-۲-۲ شیوه داستاننویسی علیزاده..... ۳۲
- ۳-۲-۲ کتابشناسی آثار علیزاده..... ۳۴
- الف: رمان..... ۳۵
- ب: داستان بلند..... ۳۵

ج: مجموعه داستان..... ۳۶

۴-۲-۲ سالشمار زندگی عزیزاده..... ۳۶

۳-۲ گفتار سوم: کارن هورنای

۱-۳-۲ زندگینامه کارن هورنای..... ۳۸

۲-۳-۲ هورنای و فروید..... ۴۰

۳-۳-۲ مفهوم عصیت..... ۴۱

۴-۳-۲ اضطراب..... ۴۲

۵-۳-۲ تیپهای شخصیتی مهرطلب، برتریطلب و عزتطلب نظریه کارن هورنای..... ۴۴

الف: مهرطلب..... ۴۴

ب: برتریطلب..... ۴۷

ج: عزتگزینی..... ۵۱

فصل سوم: بررسی شخصیت‌های رمان «خانه ادیسیها» براساس نظریه کارن هورنای

۱-۳ خلاصه داستان..... ۵۶

۲-۳ موضوع..... ۵۸

۳-۳ درونمایه..... ۵۸

۴-۳ بررسی شخصیت‌های رمان خانه ادیسیها براساس نظریه کارن هورنای..... ۵۹

۱-۴-۳ وهاب..... ۵۹

۷۱.....	۲-۴-۳ لقا.....
۷۹.....	۳-۴-۳ خانم ادریسی.....
۸۲.....	۴-۴-۳ رکسانا.....
۸۷.....	۵-۴-۳ قهرمان شوکت.....

فصل چهارم: بررسی شخصیت‌های رمان «شبه‌های تهران» براساس نظریه

کارن هورنای

۹۶.....	۱-۴ خلاصه داستان.....
۹۸.....	۲-۴ موضوع.....
۹۹.....	۳-۴ درونمایه.....
۹۹.....	۴-۴ بررسی شخصیت‌های رمان «شب‌های تهران» براساس نظریه کارن هورنای.....
۹۹.....	۱-۴-۴ بهزاد.....
۱۰۴.....	۲-۴-۴ نسترن.....
۱۱۰.....	۳-۴-۴ خانم نجم.....
۱۱۱.....	۴-۴-۴ آسیه.....
۱۲۰.....	۵-۴-۴ اکبر شیرزاد.....

فصل پنجم: بررسی شخصیت‌های داستان بلند «دو منظره» و مجموعه داستان چهارراه بر

اساس نظریه کارن هورنای، جداول تیپ‌های شخصیتی، نتیجه‌گیری

۵-۱ گفتار اول: دو منظره

- ۱۲۵.....۱-۱-۵ خلاصه داستان.....
- ۱۲۷.....۲-۱-۵ موضوع.....
- ۱۲۸.....۳-۱-۵ درونمایه.....
- ۱۲۸.....۴-۱-۵ بررسی شخصیت مهدی.....

۵-۲ گفتار دوم: مجموعه داستان چهارراه

۵-۲-۱

۱۳۲.....دادرسی.....

- ۱۳۲.....۱-۱-۲-۵ خلاصه داستان.....
- ۱۳۰.....۲-۱-۲-۵ موضوع.....
- ۱۳۴.....۳-۱-۲-۵ درونمایه.....
- ۱۳۱.....۴-۱-۲-۵ بررسی شخصیت سرهنگ معز.....

۵-۲-۲ بعد از تابستان

- ۱۴۱.....۱-۲-۲-۵ خلاصه داستان.....
- ۱۴۲.....۲-۲-۲-۵ موضوع.....
- ۱۴۲.....۳-۲-۲-۵ درونمایه.....
- ۱۳۹.....۴-۲-۲-۵ بررسی شخصیت حورا.....

- ۱۴۲..... جزیره ۳-۲-۵
- ۱۴۵..... خلاصه داستان ۱-۳-۲-۵
- ۱۴۶..... موضوع ۲-۳-۲-۵
- ۱۴۶..... درونمایه ۳-۳-۲-۵
- ۱۴۷..... بررسی شخصیت آقای حیدری ۴-۳-۲-۵
- ۱۵۰..... سوچ ۴-۲-۵
- ۱۵۰..... خلاصه داستان ۱-۴-۲-۵
- ۱۵۱..... موضوع ۲-۴-۲-۵
- ۱۵۱..... درونمایه ۳-۴-۲-۵
- ۱۵۱..... بررسی شخصیت احمد ایزدپناه ۴-۴-۲-۵

۳-۵ گفتار سوم: جداول

- ۱۵۴ جدولهای مربوط به تیپهای شخصیتی ۳-۵
- ۱۷۰..... نتیجه
- ۱۷۳..... پیشنهاد
- ۱۷۴..... منابع

مقدمه

ادبیات داستانی از انواع آثار ادبی است که از دیرباز تاکنون مورد نقد و بررسیهای گوناگون قرار گرفته است. آثار ادبی توسط نویسندگانی خلق میشود که در بطن جامعه است. به همین دلیل شخصیتهایی که در داستان خلق میشوند، شخصیتهایی ناآشنا نیستند، بلکه همان انسانهای اطراف هستند با همان افکار و درگیریهایشان.

غزالی (۱۳۲۵-۱۳۷۵) از زنان داستاننویسی است که در دههٔ چهل و پنجاه با نوشتن رمانها و مجموعه داستانهایش به اوج داستاننویسی رسید. داستانهای او از احساسی عرفانی و مذهبی مایه میگیرند. از ویژگی بارز داستانهای وی، وجود شخصیتهای متعدد و متنوع است که خصوصیتهای رفتاری، اجتماعی و اخلاقی و

حالات روانی آنها در طول داستان بیان شده‌است. وی داستانهایش را با شناختی که بر شخصیتها دارد خلق میکند. اشخاص داستانهها را از راه گفتگوی آنان و همچنین توصیفاتى که در مورد آنان بیان میکند، به خواننده می‌شناساند.

اندیشه‌های فروید، سرچشمه نقد بسیاری از روانکاوان پس از وی شده است. روانکاوی شیوه‌ای از نقد است که درون و ذهنیات فرد را واکاوی میکند و به واسطه آن به لایه‌های عمیق شخص پی برده میشود. روانکاوی در اوایل قرن بیستم با نظریات فروید آغاز شده و پس از او، شاگردانش چون، یونگ، آدلر و هورنای به ارائه نظریات روانکاوی پرداخته‌اند. با گسترش این علم، پژوهش‌های روانشناختی بر روی آثار ادبی، که در آغاز محدود به نویسنده اثر بود شکل گرفت. منتقد در این روش، نویسنده اثر را از لحاظ تاریخی و زندگی شخصی وی واکاوی میکرد و متن را نادیده میگرفت. پس از آن رویکردهای دیگر این نوع نقد یعنی، بررسی و مطالعه خود اثر ادبی و به دست آوردن روانکاوی شخصیت‌های ادبی و همچنین بررسی و مطالعه تأثیر ادبی بر خوانندگان آن شکل گرفت. آنچه بیشتر مورد توجه منتقدین جدید قرار گرفته است، رویکردی است که به مطالعه خود اثر ادبی و به دست آوردن شخصیت‌های ادبی می‌پردازد. در این روش، منتقد شخصیت‌های یک اثر را از منظر روانشناختی مورد تحلیل قرار میدهد و نشانه‌های هر یک را بازگو میکند. تاکنون تحلیلهای روانشناختی صورتگرفته بر شخصیت‌های آثار ادبی، از دیدگاه و نظریه‌های روانکاوانی مانند فروید و یونگ بوده است و کمتر به نظریات نوروانکاوان بعد از آنها مانند کارن هورنای پرداخته شده است.

کارن هورنای (۱۸۸۵-۱۹۵۲) از نظریه‌پردازان نو روانکاوی است که بعد از فروید به ارائه و بسط نظریاتش پرداخت. او شاگرد فروید بوده و در زمینه‌هایی با وی اختلاف داشته است. فروید اعتقاد داشت نیروهای زیستشناختی در شکلگیری شخصیت مؤثرند. در مقابل هورنای نیروهای اجتماعی و محیطی دوران کودکی را در به وجود آمدن اضطراب و در پی آن تضادهای اساسی و در نهایت تکوین شخصیت دخیل میدانست. نظریه وی، مبین این نکته است که محیط نامناسب فرد در کودکی باعث ایجاد تضادهایی در او می‌شود که فرد برای مقابله با آنها، از سازوکارهای دفاعی استفاده میکند. بنابراین سه تیپ شخصیتی با ویژگیهای متفاوتی که مختص آنها است به‌وجود می‌آیند؛ تیپ **مهرطلب** ، در کل آدمی میشود سربه راه، تسلیم، ساده، مهربان، و خوشبین و هدف او جلب توجه و محبت دیگران نسبت به خود است. **برتری طلب** انسانی است زورگو، قدرت‌طلب، مغرور و شهرت‌طلب. دیگران را وسیله‌های برای رسیدن به هدف برتری‌طلبانه خود قرار میدهد. شخص **عزالتطلب** از هر دو تمایلات مهرطلبی و برتری طلبی دوری میکند و شخصی میشود که به تنهایی روی می‌آورد. علاقه به تنهایی از خصوصیات اصلی این شخص است.

در این پایاننامه سعی نگارنده بر این بوده است که شخصیت‌های اصلی دو رمان «خانه ادرسی‌ها» و «شبهای تهران» و داستان بلند «دو منظره» ، همچنین مجموعه داستان «چهارراه» را بر اساس نظریه روانشناختی هورنای بررسی و طبقه‌بندی کند.

پایاننامه حاضر در پنج فصل مجزا تنظیم شده است. فصل اول رساله، بیان مسأله پژوهش بوده که اهداف و فرضیات پژوهش و همچنین پیشینه آن بیان شده است. فصل دوم مبانی

نظری تحقیق را دربر میگیرد، که در سه بخش تنظیم شده است؛ بخش اول تعاریفی است از نقد، روانکاوی و ارتباط آن با ادبیات، شخصیت، آثار داستانی، رمان و انواع آن که صحبت از این مباحث به دلیل آشنایی هرچه بیشتر خواننده لازم دانسته شد. بخش دوم، شناختنامهٔ علیزاده و معرفی آثار وی است. در بخش سوم از این فصل، به معرفی و شرح نظریهٔ روانشناختی کارن هورنای پرداخته شده است. فصل سوم، تحلیل شخصیت‌های رمان «خانهٔ ادیسی‌ها» است، ابتدا خلاصه‌های از داستان ارائه میشود و پس از آن موضوع و درونمایهٔ آن بیان میشود و سپس به معرفی شخصیت‌های اصلی داستان و تحلیل و بررسی روانشناختی آنان پرداخته میشود. فصل چهارم نیز به همین روش در تحلیل و بررسی شخصیت‌های رمان «شبهای تهران» است. فصل پنجم از رساله، شامل سه بخش است: تحلیل و بررسی داستان بلند «دومنظره»، تحلیل و بررسی مجموعه داستان «چهارراه» (شامل چهار داستان کوتاه)، است. در بخش آخر از این فصل، جداولی براساس سه تیپ شخصیتی برتری طلب، مهرطلب و عزتطلب و همچنین نمودار دایره‌های آنها تنظیم شده که نشاندهندهٔ نوع تیپ شخصیت‌های داستانها و ویژگی‌های بارز و مهم آنان است. در ادامه نتیجه‌گیری کلی از تحقیق و همچنین پیشنهادهایی در زمینهٔ داستانهای علیزاده بیان شده است.

فصل اول

بیان مسأله پژوهش

۱- بیان مسأله پژوهش

۱-۱ تعریف مسأله

غزاله علیزاده (۱۳۲۵-۱۳۷۵) از زنان داستاننویس معاصر است که در دههٔ چهل و پنجاه با نوشتن رمانها و مجموعه داستانهایش به اوج داستاننویسی رسید. زبان وی در نگارش داستانها ساده و توصیفی است. وی داستانهای خود را با احساسی عرفانی و همچنین بیان حالات روانی و ذهنی شخصیتها نوشته است. از ویژگی بارز داستانهای وی، وجود شخصیتهای متعدد و متنوع است که ویژگیهای رفتاری، اجتماعی و اخلاقی آنها در طول داستان بیان شده است.

بنیان اغلب رمانها بر شخصیت آنها بنا میشود. رمان این قابلیت را دارد که سیر تکوین و تحول روحی و روانی شخصیتها را به نمایش بگذارد. یک شخصیت از جهات گوناگون ادبی، اجتماعی، عرفانی، روانشناختی و... قابلیت بررسی دارد. شناخت شخصیت و شخصیتپردازی از موضوعاتی است که از دیرباز تا کنون در آثار ادبی به آن پرداخته شده است. تاکنون تحلیلهای روانشناختی صورت گرفته بر شخصیتهای آثار ادبی، از دیدگاه و نظریه‌های روانکاوانی مانند فروید و یونگ بوده است و کمتر به نظریات نوروانکاوان بعد از آنها مانند کارن هورنای پرداخته شده است.

کارن هورنای (۱۸۸۵-۱۹۵۲م) نظریه‌پرداز و روانشناس آلمانی است. وی شاگرد فروید

بوده ولی بعد از پیدایش اختلاف در نظریه‌هایش با وی، از او جدا شد و خود به تنهایی در

مؤسسه روانکاوی نیویورک به ارائه نظریات روانکاوانه خود پرداخت. وی برخلاف فروید که اعتقاد داشت نیروهای زیستشناختی در شکلگیری شخصیت مؤثرند، نیروهای اجتماعی و محیطی دوران کودکی را در به وجود آمدن اضطراب و در پی آن تضادهای اساسی و در نهایت شکلگیری شخصیت دخیل میدانست. براساس نظریه هورنای، فرد برای مقابله با این تضادها از سازوکارهای دفاعی استفاده میکند که نمود آن در افراد، مختلف است. وی سه تیپ شخصیتی مهرطلب، برتریطلب و عزلتطلب را تعریف کرده است. تیپ مهرطلب برای اینکه با تضادی که در کودکی در او شکل گرفته مقابله کند بهطور کلی آدمی میشود سربه راه، تسلیم، ساده، مهربان، و خوشبین. برتریطلب انسانی است زورگو، قدرتطلب، مغرور و شهرتطلب. شخص عزلتطلب از هر دو تمایلات مهرطلبی و برتریطلبی دوری میکند و شخصی میشود که به تنهایی روی میآورد. علاقه به تنهایی از خصوصیات اصلی این شخص است.

در این پژوهش، سعی نگارنده بر آن است که شخصیت‌های رمانها و داستانهای علیزاده را از نگاه روانشناختی کارن هورنای مورد بررسی قرار دهد و شخصیت‌های اصلی براساس خصوصیات اخلاقی که دارند بر اساس تیپهای سهگانه مهرطلب، برتریطلب و عزلتطلب طبقه‌بندی شوند.

۱-۲ اهداف پژوهش

نقد روانشناختی در ابتدا به تحلیل و بررسی نویسنده اثر داستانی میپردازد، ولی بعدها با تکوین و گسترش علم روانکاوی و همچنین ایجاد گرایشهای متفاوتی در نقد روانشناختی

شکل دیگری به خود میگیرد. در این روش به جای اینکه نویسنده مورد بررسی و تحلیل روانشناختی قرار گیرد، شخصیت‌های ادبی داستان، روانکاوی میشوند. تاکنون پژوهشگران عرصه نقد روانشناختی، متون ادبی را براساس نظریات روانکاوانی مانند فروید و یونگ نقد و تحلیل کرده‌اند و کمتر به آراء و اندیشه‌های نوروانکاوانی مانند کارن هورنای پرداخته‌اند. کاربرد نظریه‌های جدید و باز کردن فضای نوی در تحلیل داستانها و همچنین شناخت و تحلیل رمانها و مجموعه داستانهای جدید معاصر، از اهداف نگارنده این پژوهش است.

۳-۱ پیشینه پژوهش

پایاننامه

۱- باقری، مریم. نقد و تحلیل رمانهای غزاله علیزاده، ۱۳۸۷، دانشگاه قزوین.

تاکنون فقط یک مورد پایاننامه دانشگاهی بر روی آثار علیزاده انجام گرفته است. نگارنده این پژوهش دو رمان «خانه ادریسیها» و «شبهای تهران» را از لحاظ عناصر داستانی مورد بررسی قرار داده است.

۲- اظهري، محبوبه. نقد روانکاوانه آثار عباس معروفی، ۱۳۸۸، دانشگاه الزهرا.

نگارنده این رساله، شخصیت‌های اصلی دو رمان «سال بلوا» و «سمفونی مردگان» و همچنین مجموعه داستان «دریاریندگان جزیره آبیتر» را براساس نظریات روانشناختی فروید و یونگ و بعضاً هورنای، بررسی نموده است.

مقاله